

עוד בירור בעניין היציאה לחוץ לארץ לבקר קברות

הרמב"ם (הלכות מלכים פרק ה', הלכה ט') פסק כי "אסור לצאת לחוץ לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם, ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה. אבל לשכון בחוצה לארץ אסור אלא אם כן חזק שם הרעב" וכו'. מה פירוש המלים בהם הוא פותח: "אסור לצאת לעולם"? האם כוונתו כי כל היוצא "על מנת לחזור" אין בזה איסור? ובכן היוצאים לפקוד קברות ואחר כך ישובו ארצה, אין בזה איסור? אבל לא כן הוא, כי זה כבר אמר בסיפא של דבריו: "אבל לשכון בחוצה לארץ אסור". ולמה יכפיל דבריו? אלא בא לומר כי גם שלושת ההיתרים אשר מנה "ללמוד תורה או לישא אשה או להציל, וכן יוצא הוא לסחורה" גם הם מותרים בתנאי שיחזור ארצה. ולכן גם בשלושה דברים הללו ההיתר הוא רק לזמן מוגבל. ולצאת למען מטרות אחרות אסור אפילו אם כוונתו לחזור לארץ ישראל מיד.

אמנם המפרש "שלטי הגיבורים" על הרי"ף (מסכת שבועות, פרק ג', בדפי הרי"ף ח' ע"א) כתב "דכי היכי דהיציאה על מנת לשוב אינה עבירה, כך ההליכה על מנת לשוב [לחו"ל] אינה מצוה". "שלטי הגיבורים" כתב כך בלי להביא ראיה, ואפשר שהיא סברת עצמו. אבל באמת יש להקשות על דבריו מגמרא מפורשת. "כי היו מיפטרי רבנן מהדדי, בעכו היו מיפטרי. משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ" (גיטין עו ע"ב). כלומר תלמיד חכם שבארץ ישראל היו מלווים לדרך אותם חכמים שבאו מחו"ל וכעת היו חוזרים לארצם. בעכו הפסיקו את הליווי, ונזהרו לא לצאת אפילו על מנת לחזור.

[ואם נשאל, מי התיר להם לאותם רבנן שחזרו לחוץ לארץ, לצאת? אלא פשוט הדבר כי חזרו לחו"ל כדי ללמוד אצל רבותיהם שם. ולשם (ש' מנוקדת צירה) לימוד תורה, מותר לצאת. כנראה באו לארץ ישראל לתקופה קצרה, כי השאירו שם נשותיהם וילדיהם (גיטין ו' ע"ב). וגם אותם בחורים שבאו לכאן חזרו לשם כדי לשאת אשה, וגם לשם כך מותר לצאת לחו"ל. וקיוו שהיציאה היא לזמן מוגבל ויצליחו לחזור לארץ לקיים דברי רמב"ם הנ"ל. [אפשר כי בימים ההם לא השיגו הבבלים שידוך בארץ ישראל, כי היו שונאים לבבלים. עיין יומא ט ע"ב; יומא סו ע"ב]. או שלא היה להם פרנסה לקיים את עצמם בארץ. ולכן היה מותר להם לצאת, על פי דברי תשב"ץ קטן, סוף פסקא תקנ"ט, בשם מהר"ם רוטנברג].

תלמידי חכמים שבארץ ישראל קיימו מצוות לווייה, אבל לא יצאו צפונה לעכו (שם גבול צפוני של ארץ ישראל באזור ההוא). אבל אם לפי היתר "שלטי גיבורים", הרי מותר היה להם לצאת באיזה מרחק שרוצים, רק שיחזרו אחר כך! אלא ודאי אסור להם לצאת אפילו על מנת לחזור.

ובאמת היו שהתירו את היציאה לחו"ל לשם פקידת הקברות, מהטעם שזאת לא פחות בחשיבות מלצאת לחו"ל כדי לראות את פני חברו. והתיר זאת המגן אברהם (אורח חיים סימן תקל"א). ולמד זאת ממה שהתיר רמ"א (אורח חיים סוף סימן רמ"ח) לצאת להפליג באנייה גם תוך ג' ימים הסמוכים לשבת, אם הולך לראות פני חברו, כי גם זה נחשב לצורך מצוה. כך כתב המרדכי (שבת, פסקא רנ"ח) וכן הגהות מיימוניות (דפוס קושטא, רמב"ם פרק ל) בשם רבנו תם. אבל כבר הרבנים הרב שמואל ואזנר (כמובא בשו"ת משנת יוסף (ליברמן) חלק א', סימן נ"ו) וגם הרב משה שטרנבוך ("מועדים וזמנים", חלק ה', הערה לסימן שמ"ו) הקשו על פסק של המגן אברהם, שהדימוי אינו עולה יפה. כי בסימן רמ"ח מדובר על הפלגה בספינה תוך ג' ימים לשבת, והיא רק איסור דרבנן. ולכן אפשר להתיר. מה שאין כן היציאה לחו"ל היא איסור מהתורה, כי כשם שבישיבה בה מקיימים מצוה מהתורה (והארכנו במקום אחר כי כך היא גם לפי דעת רמב"ם, עיין שו"ת אבני נזר, יורה דעה, סימן תנ"ד) כך היוצא ממנה ללא היתר עובר על איסור תורה "וירשתם את הארץ וישבתם בה". ואם רבנו תם התיר שם לעניין ההפלגה באנייה ג' ימים לפני שבת, באיסור דרבנן, אין לדעת אם היה מתיר זאת באיסור דאורייתא.

ויש לערער על סברת המתירים לצאת לשם פקידת קברות, כי אינה דומה ליציאה כדי לראות פני חברו. כי המתחבר לחבר טוב, מקיים בזה מצות "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא י"ט, י"ח). אבל לפקוד קברות, איזו מצוה יש בכך? ומה שאומר מי שהוא שזו בחינות "לימוד תורה" אינני מבין מה הוא סח, שהרי אינו לומד שם מפיו של הרב כלום. ואם הוא לומד מהספר, ילמד כאן בארץ ישראל.

אמנם הסיבה שנוהגים לפקוד קברי צדיקים היא מפני דברי זהר (חלק א' דף רכ"ה). ואריז"ל (בסוף שער הגלגולים). אבל כל זה נאמר בן ארץ ישראל הפוקד קבר בארץ ישראל. אבל לא הזוהר ולא האריז"ל התירו לעבור איסור יציאה מארץ ישראל לחו"ל, כדי לפקוד קבר. וזה לא היה שייך כלל לפי תנאי הנסיעות שהיו בימי רשב"י ובימי האריז"ל.

וניכרים דברי אמת.

בהמשך לדיון הנ"ל אם מותר ע"פ הלכה לצאת מארץ ישראל כדי לפקוד קברות הצדיקים, היה מי ששאל:

[א] הרי כתב "שדי חמד" (אסיפת דינים, מערכת ארץ ישראל, ס"ק א) בשם שו"ת שדה הארץ (על אבן העזר ח"ג סי' יא. ובתוכנה של "אוצר החכמה" המקור הוא בעמ' 124-125) שהתיר זאת בהסתמכו על שו"ת בתי כהונה (סי' כג) על מה שנהגו הכהנים ללכת להשתטח על קברי הצדיקים, שלא מצא לזה שום סמך הלכתי, ואדרבה יש בזה איסור דאורייתא. ומסיים בענוה כי כיון שנהגו כן הראשונים, אם ריק הוא, ממנו. וממשיך "שדה הארץ":

"ומדבריו נלמוד בכל שכן לענין לצאת מא"י לחו"ל וכו' ואפשר דאיכא מצוה להשתטח על קברי הצדיקים להגן עלינו" עכ"ל המובא בשדי חמד. [ויש לדעת כי "בתי כהונה" היה רבו של החיד"א].

[ב] ועוד הקשו: הרי מובא ב"שערי תשובה" (על או"ח, סוף סי' תקסח, ס"ק כ): "ענין ברכי יוסף [של החיד"א, סי' תקסח ס"ק יא] בשם "פרי הארץ" ח"ג [על יורה דעה, סי' ז] שכתב שאף אם יושב בא"י ונפשו איוטה להשתטח על קברי הצדיקים בחו"ל, שרי לילך אדעתא לחזור עיי"ש".

הרי לפנינו כי ארבעה רבנים גדולים התירו הדבר: שדה הארץ, ושדי חמד; פרי הארץ, ובעקבותיו החיד"א. מדוע לפקפק בדבריהם?

מבוא:

אבל כלל גדול בידי העמלים בתורה בבית המדרש, כי כאשר יש מחלוקת בין הפוסקים, ויש פירכא אלימתא נגד צד אחד מהם, אין לנהוג כהוראתו. והדברים מתבססים על דברי רבא לתלמידיו (בבא בתרא קל"קלא) "כי אתי פסקא דדינא דידי לקמייכו וחזיתו ביה פירכא וכו' לאחר מיתה [של רבא], לא תקרעוהו, ומגמר נמי לא תגמרו מיניה. לא מיקרע תקרעיניה דאי הואי התם דלמא הוה אמינא לכו טעמא. מגמר נמי לא תגמרו מיניה, דאין לדיין אלא מה שענינו רואות". [כלומר כשהתלמידים יראו קושיא נגד דברי הרב, לא יבטלו דבריו, וגם לא יפסקו כמוהו, עד יבררו היכן מקום הטעות].

והנה גדולי עולם הזהירו אותנו לא לסמוך על ספרי קיצורי הלכות, בלי שהרב המורה הוראה לאחרים מעיין במקור, בספר הראשון שממנו עשו הקיצור. כי שמא לא דקדק המעתיק ככל הצורך, או קיצר יותר מדאי, או השמיט מלה אחת שמשנה את כל המובן. כך כתב החיד"א עצמו: "קיצור דינים, נתחברו כמה, מינים ממינים שונים, ובעל נפש לא יסמוך עליהם אלא כשלמד הדבר במקורו או לפחות כשהוא ברור לו מאד, וכולי האי ואולי שלא יטעה בדין" (שם הגדולים, ספרים, ערך: קצור דינים).

וכן כתב "שדי חמד": "מכאן מודעה רבה לאורייתא, ספרי שדי חמד אשר חיברתי, אין לסמוך על הכתוב בספר להורות הלכה כן, כי לא היתה כוונתי אלא להקל על המעיין שלא יצטרך לחפש בשעת מעשה באיזה ספר מדבר באותו ענין וכו' אבל חלילה לסמוך על הכתוב בספר איש דל ואביון כמוני וכו' וכו'. וחובתי אעשה לפרסם ולהזהיר על זה. השומע ישמע, ואני את נפשי הצלתי שלא יכשלו בי חלילה" עכ"ל ("שדי חמד", כרך אחרון, כללי הפוסקים, סי' טו, אות ו').

הרי גלוי כאן דגדולי עולם אלו, החיד"א ושדי חמד, הרשו לנו לבוא ולחקור במקורות של ספריהם במה שהביאו. ויתרה מזאת: כתב רבנו בן איש חי, אודות ספרו

הנ"ל של החיד"א "ברכי יוסף": "ומה גם הגאון חיד"א ז"ל רק העתיק דברי ר' זכרון יוסף ולא גילה דעתו והסכמתו בזה. וכבר הוא כתב [כי] כל דבר שהוא מעתיקו בספריו ברכי יוסף ומחזיק ברכה ואינו מגלה דעתו בפירוש לענין הלכה, אין להוכיח מזה על הסכמת דעתו כלל" (שו"ת רב פעלים, ח"ד יורה דעה, ס"ק כח). וכן כתב החיד"א עצמו שכתב רק לשם הבקיאיות, ולא לשם להחליט נכונות הדברים (בשו"ת חיים שאל, ח"א תחילת סי' ח).

ובזה נבוא אל הברור בעז"ה.

[א] ביחס לדברי "שדה הארץ", נביא כאן דברי הגאון ר' יצחק יוסף שליט"א (מחבר סדרת הספרים "ילקוט יוסף" והוא בנו של גאון עולם הראשון-לציון רבי עובדיה יוסף שליט"א) בספרו "שארית יוסף" (ח"ב עמ' נד, על או"ח סי' נג) אחרי שהביא דברי "שדה הארץ" הנ"ל, הוסיף:

"ומה שלמד כן ממה שכתב הבתי כהונה (סוף סי' כג) ש'כיון שהראשונים נהגו שהכהנים הולכים להשתטח על קברות הצדיקים, הן כל יקר ראתה עינם, ואם ריק הוא, ממנו'. [עכ"ל בתי כהונה]. ואם לגבי איסור כהונה כתב כן, כל שכן בנידון שלנו להתיר". [עכ"ל שדה הארץ]. והנה המעיין בשו"ת בתי כהונה שם יראה שאין דעתו נוחה מזה והאריך בראיות להחמיר. וכן העיר השדי חמד (מערכת ראש השנה, סי' א עמ' 292 ד"ה והואיל) על דברי שדה הארץ הנ"ל". עכ"ל הרב יצחק יוסף.

וכן סיכם "פתחי תשובה" על שו"ע יורה דעה (תחילת סי' שע"ב. ויש לשים לב לכך שאיננו אותו המחבר של "שערי תשובה" שבשו"ע או"ח) לערער על דברי "שדה הארץ": "ועיין בשו"ת בתי כהונה שכתב דמה שנהגו כהנים להשתטח על קברי צדיקים, אין להם על מה שיסמוכו וכו'". ואח"כ מסיים אודות ה"כל שכן" שהזכיר "שדה הארץ": "אבל להשתטח על קברי צדיקים, לא מצינו [בחז"ל] שום מצוה ידועה או כבוד חכמים" עכ"ל. [ויש להעיר כי אפילו לדברי ה"שאלות דר' אחאי גאון" שמותר לצאת לכל מצוה, אבל פקידת הקברות אינה אפילו מצוה מדרבנן].

הרי לפנינו כי ע"י העתקת החיד"א ב"ברכי יוסף" וכן העתקת "שערי תשובה" יצא רושם מוטעה. ומצוה לתקן בכל הספרים, גם במהדורות החדשות של ברכי יוסף וגם של "שערי תשובה" לאו"ח, שהמסקנא בספרים המקוריים היא שונה ממה שהועתק אצלם.

ועוד יש להעיר, איזה קל וחומר יש לדון מדין הכהנים הפוקדים קברות הצדיקים, לאיסור יציאה מא"י? הרי עוד לפני שחז"ל גזרו טומאה על אדמת חו"ל [גושה ואוירה] היה איסור לצאת מא"י. והם שני נושאים שונים זה מזה! הכהנים סבורים כי צדיקים במיתתם קרוים חיים. אבל איסור יציאה לחו"ל הוא מפני שהוא כעובד ע"ז (כתובות קי ע"ב) והוא לא שייך לענין טומאה.

[ב] כעת נבוא לבירור דברי "פרי הארץ" (ח"ג תשובה ז' עמ' יט-כ, ובמהדורה שבתכניה "אוצר החכמה", היא עמ' 39-40). אמנם באמת הוא מתיר את היציאה לקברות בחו"ל, אבל נכנס לזה בדוחק גדול כמבואר למעיין בדבריו. בתחילה גם הוא מביא דברי שו"ת בתי כהונה, והוא מעתיק דברי גדול עולם ההוא המחמיר ואוסר, וזו לשונו: "ולא מצא צד היתר בדבר לפום דינא, וסוף דבר הניח הדבר במנהג ממה שלא ראה מי שקרא עליו ערער. וכתב דאולי נגלה להם מסוד ה' ליראיו". אח"כ מנסה מחבר "פרי הארץ" לבאר מהו הסוד. כיון שמבואר במסכת שבת (קנב ע"ב) במעשה של ר' אחאי בר יאשיה, שהצדיק שוכב בקבר כמו חי, ובכן כיצד יטמא לכהן הבא לשם?

וכל בן תורה מבין שערבבו כאן אגדה והלכה יחד, וכן לא ייעשה. והרי מפורש (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד) שאין למדין הלכה מאגדה!

כך כותב שו"ת נודע ביהודה (תנינא, יו"ד סי' קסא): "כי כל דברי אגדה סגורים וסתומים וכולם קשים להבין". וכך כתב מהר"ל: "שאינן לסמוך על דברי אגדה, לפרש האגדה כפשוטה וכו'. ובשביל כך אמרו (ירושלמי חגיגה פ"א ה"ח) אין למדין מתוך האגדה, כי לא נתברר ע"י קושיות ותשובות, שאז היה ראוי ללמוד מהאגדות וכו' מפני שלענין הלכה צריך שיתברר ע"י קושיות ותרוצים, לכך אין למדין הלכה מתוך האגדה" (באר הגולה, סוף באר ששי, עמ' קלה). ומציין מהר"ל כי ודאי כל דבר אגדה אמת, אבל רק בבחינה מסוימת בלבד ("רק בצד מה בלבד"). ובכל זאת מזהיר מהר"ל: "אבל [האומר] שלא יהיו האגדות דברי תורה כמו שאר התורה שנאמרה מסיני, האומר כך אין לו חלק בעוה"ב".

ומזה נבוא לדברים תמוהים אחרים שכתב החיד"א. הגאון שואל כיצד הרבנים מתירים לעצמם לבקר בקברות הצדיקים ולהתפלל שם, והרי זה נאסר בגמרא? (ברכות ג ע"ב, ודף יח ע"א).

וזו לשונו: "כמה שנים הייתי תמיה על מנהג ישראל שמתפללין בזיאר"ה [מלה ערבית עבור פקידת הקברות] אצל קברות הצדיקים, ואין לקרות קריאת שמע או להתפלל תוך ד' אמות של מת או בבית הקברות כמ"ש בשו"ע או"ח סי' ע"א, ולהרמב"ם לא יצא [ידי חובת תפילה] אף בדיעבד וכו' [הערת המעתיק: הוא בהל' תפילה פ"ד ה"א "מעכבין", והלכה ה, "שמרחיקין מן המת"]. עד שמצאתי בספר חסידים סי' תתשכ"ט שכתב: 'רבינו הקדוש היה נראה בבגדי חמודות שהיה לובש בשבת, ולא בתכריכין, ופוטר בני ביתו בקידוש, כי הצדיקים נקראים חיים, ולא כשאר מתים שהם חפשים מן המצוות' עכ"ד. ובזה תנוח דעתנו בכל החקירות הנז' ויותר מהמה" (עד כאן לשון החיד"א, "שם הגדולים", ערך ר' אליעזר בן נתן, ראב"ן).

ובאמת דבריו הם קשים מאד. במקור המעשה שספרו חז"ל (כתובות קג ע"א) כלל לא אמרו כי הוציא בני ביתו באמירת קידוש. כל זה היא אוקימתא בלבד של בעל "ספר חסידים". ועוד ידוע כי חלו בספר ידים והמעתיקים השונים משך הדורות הוסיפו

שינויי לשונות, ולא כל דבר שבו הוא מר' יהודה החסיד עצמו. וכיצד על סמך זה נבטל דין הגמרא שהמתים חפשים מהמצוות? ומי שאינו חייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם כשהם יכולים לקיים המצוה בעצמם. כלום מחמת זה נעשה איזה יוצא מן הכלל לא להסיר ציציותיו של מת (נדה סא ע"ב) ולאסור למת בגד כלאים (ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג)? ולכן גישת החיד"א תמוהה. לכאורה ראוי היה הדבר להשאיר הבעיה [של המתפללים ליד הקבר] ב"צריך עיון", וכשאלה טובה שאין לנו מענה הלכתי מדוע אנשים עוברים על דברי חז"ל. תמורת זה הוא הביא סמך מדברי דרוש או סוד? הרי אין לערבב התחומים. וכל זה בא לו ממה שרצה ללמד זכות על המנהג הקיים אצל כמה, דבר משובח כשלעצמו. אבל לא על פי זה קובעים הלכה למעשה. במיוחד כאשר זה נוגד את הנאמר בגמרא, ברמב"ם ובפוסקים, אין זה נכון להנציח את הטעות ההלכתית. [עיין שו"ע יורה דעה סי' רמב סעיף כב].

וכתב ה"חתם סופר": "כל המערב דברי קבלה עם ההלכות הפסוקות, עובר משום זורע כלאים" (שו"ת אור"ח סוף סי' נא). ועוד כתב: "וידוע דהיכי דפליגי הנגלה עם הנסתר, אין לנו עסק בנסתרות" (שם, סוף סי' ק).

וגם אילו היינו נותנים משקל הלכתי לדברי "שדה הארץ" ו"פרי הארץ", שהצדיקים אינם מטמאים, אבל סוף כל סוף כמעט כל קבר מוקף בקברים אחרים, ואי אפשר להתקרב תוך ד' אמות של קבר מסוים ולהתפלל בלי לפגוע במתים אחרים השוכבים שם, ונשאר מעשה איסור.

ועוד, כל בנין "ההיתר" שהזכירו בנוי על היסוד שמותר לכהנים להיטמא לקברי הצדיקים. והרי מאז ועד עתה, כמעט כל הפוסקים אוסרים לכהנים להיטמא שם (כדברי התוספות, כתובות קג ע"ב וכן המאירי על יבמות סא, ועיין שדי חמד, אסיפת דינים, ארץ ישראל, ס"ק ג. וראיה מפורשת ממה שבמדבר סיני הנהיגו פסח שני, מחמת נושאי ארונו של יוסף, שבודאי הוא היה צדיק גמור. וכן בבבא בתרא נח ע"א, ר' בנאה מציין מערת האבות, מחמת טומאת כהנים). "וכשל עוזר, ונפל עוזר" (ישעיה לא, ג). אם בדין כהנים הכריעו לאיסור, כבר אין שום סמך לצאת לחו"ל לקברות הצדיקים (וזה כולל יציאה למזריץ', ברדיצ'וב ושאר מקומות שסוכנויות התיירות מפרסמות בציבור החרדי ומכשילות בזה את הציבור).

ישמע חכם ויוסיף לקח.